

**ΟΙ ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΑΠΟΙΚΙΩΝ
ΤΗΣ ΚΑΛΑΒΡΙΑΣ***

«Εκείνη η πολύ ευγενική περιοχή της Ιταλίας που κλίνει προς την Σικελία μέχρι να αγγίξει την άκρη του Φάρου, τρέφει ακόμα και σήμερα, κάτω από έναν ήπιο ουρανό πολλές αποικίες που καυχώνται για την ελληνική τους καταγωγή, ονομάζουν τον πληθυσμό, ανάμεσα στον οποίο κατοικούν, με κάποια περιφρόνηση “Λατίνους” και διατηρούν κατά ένα μέρος ελληνική τη γλώσσα τους και τα ήθη τους»¹.

Οι ελληνικές «αποικίες», που τη διγλωσσία τους ο Pellegrini επισήμεινε ήδη στα 1880, αποτελούν σήμερα πέντε κοινότητες που ανήκουν στην επαρχία του Ρηγίου της Καλαβρίας. Οι κοινότητες βρίσκονται σε δύο γειτονικές περιοχές, ιστορικά ομογενείς, γνωστές στους επιστήμονες με την ονομασία «Bovesia», ονομασία που τους έδωσε η μεγαλύτερη από αυτές, η Bova.

Η πρώτη περιοχή απλώνεται στην κοιλάδα τού χειμάρρου Amiddalia και περιλαμβάνει τις κοινότητες: Condofuri (με τους συνοικισμούς της Galliciano και Amiddalia), Roccaforte del Greco (ή Vuni) και Richudi (με τον συνοικισμό Chorio tu Richudiu).

Η δεύτερη περιοχή επεκτείνεται στις κοινότητες Bona (ή Vua, ή Chora) και Bova Marina (ή Fùndaca). Περιλαμβάνει μικρούς οικισμούς διασκορπισμένους στα εδάφη της, από τη Melissofàga και το Calojéro ως το Arámbelo και την Clisti'. Η κοινότητα Bona Marina είναι παραθαλάσσια. Αν και ιδρύθηκε μόλις το 1850, θεωρείται ελληνόφωνη, διότι ο πληθυσμός της προέρχεται από τη Bova.

Η περιοχή όπου είχε εγκατασταθεί το ελληνικό στοιχείο φαίνεται πως ήταν πιο εκτεταμένη μέχρι πριν από μερικούς αιώνες. Ο Καλαβρός ιστορικός G. Barrio, το 1571, αναφέρει δύο ελληνόφωνες περιοχές στην οροσειρά του Aspromonte, στην περιφέρεια του Ρηγίου: μία νότια (την «Bovesia», που μόλις περιέγραψα) και μία βόρεια. Σχετικά με την βόρεια κατονομάζει διάφορα ελληνόφωνα χωριά, μεταξύ των οποίων είναι το Sinopoli, το Mesorracha, το Scido και το

* Το άρθρο αυτό αποτελεί μετάφραση αποσπάσματος της εργασίας μου *La poesia grecanica contemporanea* (1983), με την οποία ανακηρύχθηκα Dottore in Lingue e Letterature Straniere (magna cum laude) του Istituto Universitario Orientale της Napoli.

1. D. Pellegrini, *Il dialetto greco-calabro*, Pisa 1880, Εισαγωγή, σ. III.

Pedavoli, όλα υπαγόμενα στο διαμέρισμα του Seminara, πατρίδας του Βαρλαάμ του Καλαβρού².

Η φιλολογική ανακάλυψη των ελληνοφώνων χωριών του Aspromonte έγινε το 1821 από τον Γερμανό K. Witte, που την γνωστοποίησε στον επιστημονικό χώρο με την δημοσίευση μερικών δημοτικών τραγουδιών³.

Η διατήρηση των γλωσσικών καταβολών και η διάσωση ηθών και εθίμων προκάλεσε μεγάλο ενδιαφέρον, με αποτέλεσμα να γραφούν πολλές μελέτες. Θα επιχειρήσω στη συνέχεια μία επισκόπηση των κυριότερων μελετών που έχουν δημοσιευτεί στην Ιταλία και στην Ελλάδα.

Στην αρχή ο Ελληνισμός θεωρήθηκε ιθαγενής, τόσο στην Καλαβρία όσο και σε άλλα μέρη της Νότιας Ιταλίας, όπου η ελληνική γλώσσα επιβίωσε. Η ορθότητα αυτής της γνώμης, όσον αφορά την Καλαβρία, αμφισβητήθηκε για πρώτη φορά από τον A. F. Pott⁴. Ο Pott μελέτησε ένα από τα τραγούδια που είχε δημοσιεύσει ο Witte και συμπέρανε ότι η γλώσσα του δεν είχε πολλές αναλογίες με την αρχαία γλώσσα της Μεγάλης Ελλάδας. Αντιθέτως παρουσίαζε τα περισσότερα στοιχεία της καθομιλουμένης της σύγχρονης Ελλάδας.

Ύστερα από τη διαπίστωση του Pott οι φιλόλογοι ακολούθησαν τα βήματά του, και πρώτος ο Ιταλός D. Comparetti⁵. Ο Comparetti δημοσίευσε μία πλούσια συλλογή δημοτικών τραγουδιών του Bona. Αυτά τα κείμενα έχουν μεγάλη αξία, διότι αναπαριστούν την κατάσταση της γλώσσας στο δεύτερο μισό του περασμένου αιώνα. Με δεδομένες μερικές αναλογίες προς τις διαλέκτους της Κύπρου και της Λακωνίας, ο Comparetti συμπέρανε ότι οι κάτοικοι της Bovesia ήταν οι απόγονοι των Κυπρίων και των Τσακώνων που, κατά τη γνώμη του, κατέφυγαν στο Aspromonte κατά την διάρκεια της Τουρκοκρατίας. Την γνώμη αυτή ο Comparetti υποστήριξε μαζί με τον E. Teza⁶ και την τεκμηρίωσε, μεταξύ άλλων, με την ανεύρεση ενός τραγουδιού όπου γίνεται λόγος για μία ρωμιοπούλα που αρνείται να παντρευτεί τον Τούρκο και προτιμά να πάρει τα βουνά και να γίνει περδικούλα.

Οι φιλόλογοι αυτοί εξέθεσαν τις απόψεις τους χωρίς να εξετάσουν τις ιστορικές εξελίξεις της περιοχής. Ο Σπυρίδων Ζαμπέλιος, όμως, έφερε στο φως νέα στοιχεία γύρω από την καταγωγή αυτών των

2. G. Barrio, *De antiquitate et situ Calabriae*, Roma 1571, σσ. 173-219.

3. K. Witte, «Griechische Volkslieder im Sudem von Italien», *Gesellschalter*, ap. 105 (1821) 697.

4. A. F. Pott, «Altgriechisch im heutigen Kalabrien?», *Philologus* 11 (1856) 245-269.

5. D. Comparetti, *Saggi sui dialetti greci dell'Italia meridionale*, Pisa 1866.

6. E. Teza, «Saggi sui dialetti greci dell'Italia meridionale», *Nuova Antologia* 3 (1866) 824.

κοινοτήτων⁷. Το 1865 ο Έλληνας επιστήμονας, εξετάζοντας τις περγαμηνές του σήμερα Κρατικού Αρχείου της Napoli, διαπίστωνε ότι μεταξύ του 983 και του 1304 σώζεται μεγάλος αριθμός εγγράφων που σχετίζονταν με την Νότια Ιταλία. Τα έγγραφα προέρχονταν από όλη την Καλαβρία. Η γλώσσα και το περιεχόμενό τους πιστοποιούσαν ότι ο πληθυσμός μιλούσε τα ελληνικά με ευχέρεια. Μία τόσο διάχυτη χρήση της γλώσσας δεν οφειλόταν, κατά τον Ζαμπέλιο, σε εσωτερικούς παράγοντες ιθαγένειας, αλλά στις συχνές ανταλλαγές πολιτισμού και πληθυσμού μεταξύ Ελλάδας και Ιταλίας, ανάμεσα στον Ι΄ και ΙΔ΄ αι. Επίσης, ο Ζαμπέλιος υποστήριζε ότι δύο μεταναστεύσεις, ιδιαίτερα σημαντικές σε αριθμό ατόμων, πραγματοποιήθηκαν κατά την μεσαιωνική εποχή· συγκεκριμένα, η πρώτη υπό τον Ρογέριο Α΄ το 1086 από τη Σικελία και η άλλη υπό τον Ρογέριο Β΄ το 1147 από τη Στερεά Ελλάδα⁸.

Λίγο αργότερα, το 1870, ο Ιταλός G. Morosi, επωφελούμενος από τις ανακαλύψεις του Ζαμπελίου, διαπίστωνε ότι πράγματι η γλώσσα που μιλούσαν αυτοί οι χωρικοί ήταν σύγχρονη και υπήρχαν ενδείξεις ότι είχε εισαχθεί από τους μετανάστες που αναφέρει ο Ζαμπέλιος. Οι ενδείξεις, σύμφωνα με τον Morosi, ήταν οι εξής: α) τα θυζαντινά ονόματα και τοπωνύμια, β) το ελληνικό λεξιλόγιο που πέρασε και ενσωματώθηκε στην ιταλική διάλεκτο, γ) οι ιταλο-ελληνικές περγαμηνές, και δ) η μεγάλη διάδοση της ορθόδοξης θρησκείας⁹.

Μία επιπλέον απόδειξη του ισχυρισμού του Morosi ήταν η διαστρωμάτωση της γλώσσας αυτής που αποδείκνυε την διαφορετική προέλευση (Βοιωτία, Πελοπόννησος, Αθήνα, Κύπρος) των αποίκων. Σε ένα άρθρο του τού 1878, ο Morosi έγραψε ότι αυτοί οι Έλληνες πρόσφυγες κατέφυγαν στις απομονωμένες και έρημες πλαγιές του Aspromonte, για να ξεφύγουν από τον θαλάσσιο εχθρό, τους Σαρακηνούς. Οι κάτοικοι της βορεινής πλαγιάς του Aspromonte, αντίθετα με αυτούς της Bovesia, εγκαταστάθηκαν σε νεώτερη εποχή. Αυτό εξάγεται από το ότι η γλώσσα τους παρουσιάζει εντυπωσιακές ομοιότητες με την Τσακωνική διάλεκτο¹⁰.

7. Σπ. Ζαμπέλιος, *Ιταλοελληνικά, ήτοι κριτική πραγματεία περί των εν τοις αρχείοις της Νεαπόλεως ελληνικών περγαμηνών*, Αθήνα 1865.

8. Σπ. Ζαμπέλιος, *ό.π.*, σ. 144: «Ότε ο Ρογέριος συνεπλήρωσε την κατάκτησιν της Σικελίας (...) απέστειλεν πολλούς Γραιγούς εις την απέναντι ήπειρον προς επέκτασιν ή ενίχυσιν της κατακτήσεως». Παρακάτω αναφέρει και την δεύτερη μετανάστευση: «Το 1147 ο Ρογέριος εκστρατεύσας (...), καταλάμβανε τας Θήβας, την Κόρινθον, τας Αθήνας, την Βοιωτίαν και μέρος της Πελοποννήσου (...). Μυριάδες αιχμαλώτων πανοικει εις Σικελίαν μετοικίσθησαν». (σ. 183).

9. G. Morosi, *Studi sui dialetti greci della Terra d'Otranto*, Lecce 1870, σσ. 207-208.

10. G. Morosi, «I dialetti romanzi e romaici del Mandamento di Bova di Calabria», *Archivio Glottologico Italiano* 4 (1878) 16-90.

Η έρευνα του Morosi, περισσότερο γλωσσολογική παρά ιστορική, στάθηκε σημαντική, ώστε να αποτελέσει ξεχωριστή θεωρία, που ονομάστηκε από τους οπαδούς του «ρωμαϊκή». Ανάμεσα σε αυτούς ο Parlangelì, που ασχολήθηκε με τα βυζαντινά χειρόγραφα, για να επιβεβαιώσει την ισχύ των ιστορικών πληροφοριών του Ζαμπέλιου και του Morosi¹¹. Συγκεκριμένα ισχυρίζεται, στηριζόμενος σε ένα ανώνυμο χειρόγραφο του ΙΑ' αι., το *Χρονικόν Μονεμβασίας*, ότι κατά το 588 ένα πλήθος από κατοίκους της Πάτρας μετανάστευσαν στην Κάτω Ιταλία. Αυτοί κατέφυγαν στην περιοχή του Ρηγίου για να σωθούν από τις επιδρομές των Αβάρων. Σύμφωνα με τον Parlangelì, οι Πατρίνοι έμειναν στα καταφύγια του Aspromonte ως το 806 και η εκεί διαμονή τους αποδεικνύει αυτό που ο Morosi υποστήριξε: ότι η ελληνική διάλεκτος που μιλούσαν οι κάτοικοι της Bonvesia ήταν σύγχρονη και επομένως δεν ήταν αυτόχθονη. Μάλιστα ο Parlangelì προσθέτει άλλα στοιχεία, σχετικά με μία δεύτερη μετανάστευση, για την οποία έγραψαν ο Κωνσταντίνος Πορφυρογέννητος στην *Συνέχεια του Θεοφάνους* και ο Γεώργιος Μοναχός στο *Χρονικόν*. Και στα δύο κείμενα αναφέρεται ότι ο Νικηφόρος, που είχε σταλεί για να απελευθερώσει την Σικελία, την Καλαβρία και την Λογγοβαρδία, εξετέλεσε με επιτυχία την αποστολή του και κατόπιν οχύρωσε τα κατακτημένα εδάφη με στρατεύματα Αρμενίων στρατιωτών. Εκεί εγκατέστησε χιλιάδες από Έλληνες δούλους. Ο Parlangelì ομολογούσε ότι τα σχετικά ιστορικά στοιχεία ήταν ελάχιστα, αλλά πίστευε ακράδαντα ότι αυτά, μαζί με τα γλωσσικά, επαρκούσαν για την ορθότητα της ρωμαϊκής θεωρίας.

Άλλος σημαντικός οπαδός της θεωρίας του Morosi, ο B. Spano, βασίζει την έρευνά του πάνω στην εξέταση των Κοδίκων (*Rationes Decimarum*) της νότιας Ιταλίας¹². Έτσι ανακαλύπτει ότι από τον Ι' έως τον ΙΔ' αι. ο ελληνικός πληθυσμός της Νότιας Ιταλίας — και συγκεκριμένα της περιοχής που περιλαμβάνει το Salento, τη Lucania, το Cilento, την Καλαβρία και την βορειο-ανατολική Σικελία — υπέστη σημαντική μείωση και μάλιστα ότι αυτή η μείωση υπήρξε σταδιακή, σαν μία βαθμιαία σύμπτυξη. Ως αίτια ο Spano αναφέρει διαφόρους πολιτικούς και ιστορικούς παράγοντες, όπως λ.χ. ήταν η πτώση της αυτοκρατορίας και η βαθμιαία αποδυνάμωση της ορθόδοξης θρησκείας. Τα στοιχεία του Spano δείχνουν ότι το 1300 οι Έλληνες ήταν κατά τα 3/5 λιγότεροι απ' ό,τι το 1000. Όσον αφορά τα χωριά της

11. O. Parlangelì, «Sui dialetti romanzi e romaici del Salento», *Memorie dell'Istituto Lombardo di Scienze e Lettere* 25 (1953) 93-200.

12. B. Spano, *La grecità bizantina e i suoi riflessi geografici nell'Italia meridionale e insulare*, Pisa 1965.

Καλαθρίας, αναφέρονται στις *Rationes* μόνο το Bona και το Amiddalia, απόδειξη ότι η ίδρυσή τους προηγείται του Ι' αιώνα, από τον οποίο οι *Rationes* ξεκινάνε. Αυτό το σημαντικό ιστορικό γεγονός επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία της δημογραφικής καταμέτρησης που την ίδια εποχή διέταξαν οι Αηίου. Σύμφωνα με την καταμέτρηση, τα δύο χωριά είχαν 1086 και 2244 κατοίκους, αντίστοιχα. Σχετικά με τα υπόλοιπα χωριά, ο Spano δεν μπορεί να εξηγήσει την ύπαρξή τους με ιστορικά στοιχεία και αναγκάζεται να ανατρέξει στη γλώσσα. Έτσι γράφει ότι το Vuni', το Richudi και το Galliciano' πρέπει να ιδρύθηκαν από κατοίκους των διπλανών χωριών, εξαιτίας μιας περαιτέρω σύμπτυξης. Παραθέτει επίσης πληθώρα επωνύμων που αναμφίβολα δείχνουν την ξένη, ως προς αυτά τα χωριά, προέλευση των κατοίκων¹³.

Στη «ρωμαϊκή» θεωρία αντιπαράτίθεται μία άλλη, εξίσου βαρυσήμανη και επιστημονικά τεκμηριωμένη, η «αρχαϊκή» θεωρία.

Το θεμέλιο λίθο της θεωρίας αυτής έθεσε ο Γερμανός φιλόλογος G. Rohlfs, ο οποίος το 1924 με ένα αξιομνημόνευτο βιβλίο του απέρριψε κατηγορηματικά την ρωμαϊκή καταγωγή των ελληνικών αποικιών¹⁴. Ο Rohlfs υποστήριξε ότι οι αποικίες προέρχονται απ'ευθείας από τον αποικισμό της Μεγάλης Ελλάδας και ότι η κατάκτηση της Ρώμης, που διήρκεσε επί οχτώ περίπου αιώνες, δεν κατόρθωσε να εκλατινίσει την Νότια Καλαθρία, δηλαδή την περιοχή του Aspromonte. Αυτό, σύμφωνα με τον Rohlfs, αποδίδεται στην εξαιρετική αντοχή της ελληνικής γλώσσας, που ως γλώσσα του πολιτισμού και του εμπορίου, μπόρεσε και επιβλήθηκε σε πολλές περιπτώσεις, ιδιαίτερα όταν υπήρξε κατάσταση διγλωσσίας.

Ο Rohlfs βασίζει τον ισχυρισμό του κυρίως πάνω στην ανάλυση των επιγραφών της ελληνιστικής περιόδου. Η ανάλυση τον οδηγεί στο συμπέρασμα ότι, αν και στο Ρήγιο οι λατινικές επιγραφές είναι περισσότερες από τις ελληνικές, εν τούτοις δεν αποδεικνύουν την πλήρη λατινικότητα της περιοχής. Στο συμπέρασμα αυτό καταλήγει επειδή: α) η λατινική ήταν η γλώσσα της διοίκησης και, ως εκ τούτου, ελάχιστα διαδεδομένη στις χαμηλές τάξεις, β) οι ελληνικές επιγραφές είναι όλες ιδιωτικές και ποικίλου περιεχομένου, γεγονός που επιβεβαιώνει την χρήση της ελληνικής από όλο το κοινωνικό σύνολο. Ξεκινώντας από το θεμελιώδες αυτό συμπέρασμα, ο Rohlfs σκιαγραφεί την πορεία της ελληνικής γλώσσας στην περιοχή του Ρηγίου. Οι Έλληνες, που είχαν αποσυρθεί στην ενδοχώρα κατά τη ρωμαϊκή κατοχή, διατήρησαν τη γλώσσα τους ζωντανή, ώστε αυτή να ξαναπο-

13. B. Spano, *ό.π.*, σσ. 127-128.

14. G. Rohlfs, *Griechen und Romanen im Unteritalien. Ein Beitrag zur Geschichte der unter-italienischen Gräzität*, Olschki, Genève 1924, σσ. 178.

κτήσει δύναμη στους πρώτους αιώνες του Χριστιανισμού — του οποίου έγινε γλωσσικό όργανο — και αργότερα, στον καιρό της βυζαντινής κυριαρχίας.

Η σημασία αυτής της θεωρίας βρίσκεται κυρίως στη γλωσσολογική — μορφολογική και λεξιλογική — ανάλυση του ιδιώματος. Σ' αυτό ο Rohlfs βρίσκει αναμφισβήτητες ενδείξεις ενός πολύ αρχαίου δωρικού υποστρώματος. Τα δωρικά στοιχεία, όμως, δεν επιβιώνουν μονάχα στο ελληνικό ιδίωμα, αλλά και στις λατινογενείς διαλέκτους της νότιας Καλαβρίας· είναι έντονα στις διαλέκτους της επαρχίας του Ρηγίου, μειώνονται βαθμηδόν προς την γειτονική επαρχία του Catanzaro και, τέλος, δεν γίνονται καθόλου αισθητά στην επαρχία της Cosenza. Το δωρικό υπόστρωμα, σύμφωνα με τον Rohlfs, αποδεικνύει συντριπτικά ότι η ελληνική ήταν η ομιλούμενη γλώσσα της πρώτης και της δεύτερης επαρχίας. Στον υπόλοιπο χώρο, προφανώς, η ελληνική δεν είχε εισχωρήσει στην καθομιλουμένη με αποτέλεσμα να αντικατασταθεί από τη λατινική¹⁵.

Τα γλωσσικά στοιχεία της θεωρίας του Rohlfs επιβεβαιώνονται από ιστορικές πληροφορίες που ο ίδιος προσκομίζει. Τις πληροφορίες αυτές λαμβάνει από ελληνικά έγγραφα της περιόδου του ΙΑ' και ΙΓ' αι. που σχετίζονται με τις αναφερόμενες επαρχίες και πιστοποιούν την διάχυτη χρήση της ελληνικής γλώσσας.

Οι έρευνες του Rohlfs διήρκησαν περίπου μισόν αιώνα¹⁶. Βρήκαν την υποστήριξη εξεχόντων ινδοευρωπαϊστών, όπως είναι ο A. Meillet¹⁷ και ο F. Ribezzo¹⁸, ενώ επίμονη αντίδραση συνάντησαν από τον C. Battisti¹⁹.

Και στον χώρο της ελληνικής επιστήμης οι απόψεις διίστανται. Το 1892 ο Γ. Χατζιδάκις έγραφε πως η ελληνική γλώσσα στην Ιταλία προϋπήρχε της βυζαντινής κατάκτησης, κατά τη διάρκεια όμως αυτής η γλώσσα ενισχύθηκε με την προσέλευση αποίκων από την Ελλάδα και εξελίχθηκε²⁰. Ο Α. Τσοπανάκης διαπιστώνει τον δωρικό χαρακτήρα του ιδιώματος και τον αποδίδει σε μία προ-βυζαντινή κοινή που

15. G. Rohlfs, *Scavi linguistici nella Magna Grecia*, Galatina 1974, σσ. 135 και εξής.

16. G. Rohlfs, *Calabria e Salento. Saggi di una storia linguistica*, Ravenna 1980.

17. Υπέρ των ισχυρισμών του Rohlfs εκφράζεται θετικά ο A. Meillet στο *Bulletin de la Société linguistique* 36, αρ. 79 (1925) 83-84, όπου παρουσιάζει το μόλις εκδοθέν βιβλίο του Rohlfs, βλ. σημ. 14.

18. F. Ribezzo, «A proposito di relitti dorici nella neo-grecità apulo-calabro-sicula», *Rivista indo-greco-italica* 4 (1931) 61-62.

19. C. Battisti, «Nuove osservazioni sulla grecità nella provincia di Reggio Calabria», *Italia dialettale* 6 (1930) 57 και εξής. Επίσης του ίδιου, «Appunti sulla storia e diffusione dell'Ellenismo in Italia meridionale», *Revue de linguistique romane* 3 (1927) 1-91.

20. G. H. Hatzidakis, *Einleitung in die neugriechische Grammatik*, Leipzig 1892, passim.

περιλαμβάνει περιφερειακά ιδιώματα δωρικής προέλευσης (Ρόδου, Τσακωνίας κ.λπ.)²¹. Παρατηρεί επίσης πως το ιταλο-ελληνικό ιδίωμα δεν έχει πολλά κοινά στοιχεία με τα άλλα, εξαιτίας της έλλειψης επαφών με τη μητρική γλώσσα. Ο λόγος αυτός εμπόδισε το συγκεκριμένο ιδίωμα να εξελιχθεί προς την δημοτική.

Θερμοί υποστηρικτές του Rohlf's υπήρξαν οι φιλόλογοι Σταμάτης Καρατζάς και Στυλιανός Καψωμένος. Ο τελευταίος, μάλιστα, ασχολήθηκε διεξοδικά με μερικά στοιχεία που ο Rohlf's είχε παραμελήσει²². Σημαντικές υπήρξαν οι θέσεις του Καρατζά στη διαμάχη μεταξύ «αρχαϊστών» και «ρωμαϊστών». Ο Έλληνας φιλόλογος απορρίπτει τον ισχυρισμό για μαζικές μεταναστεύσεις από την Ελλάδα προς την Καλαβρία. Συγκεκριμένα, βασίζόμενος σε μελέτες διαφόρων βυζαντινολόγων (Κουκουλέ, Κυριακίδη, Grégoire), αποδεικνύει ότι τα μεσαιωνικά κείμενα, σχετικά με τις μεταναστεύσεις κατά την βυζαντινή εποχή (το *Χρονικόν Μονεμβασίας*, η *Συνέχεια του Θεοφάνους* και το *Χρονικόν* του Γεωργίου Μοναχού), δεν είναι διόλου σαφή: οι πληροφορίες που προσφέρουν αφορούν μέρη της νότιας Ιταλίας που βρίσκονται έξω από την περιοχή του Aspromonte. Κατά συνέπεια, η γνώμη του Καρατζά είναι ότι οι ισχυρισμοί του Parlange και των άλλων ρωμαϊστών, που βασίζονται σ' αυτά τα κείμενα, δεν ευσταθούν όσον αφορά τις ελληνικές αποικίες της Καλαβρίας.

Και οι δύο θεωρίες στάθηκαν σημαντικές και συνέβαλαν διεξοδικά στην ιστορία της ελληνικής διαλέκτου της Καλαβρίας. Η εμπειρία που προκύπτει είναι ότι το ζήτημα της προέλευσής της δεν έχει βρει ακόμη μία απάντηση γενικά αποδεκτή από τη στιγμή που η κάθε μία από τις δύο ομάδες επιστημόνων παραδέχεται μόνο τα δικά της συμπεράσματα. Θα ήταν αντίθετα ευκαίριο η αναζήτηση των γλωσσικών λεπτομερειών να συνεχιστεί in loco και, πάνω απ' όλα να πραγματοποιηθεί η εξερεύνηση και καταγραφή της ιδιαίτερα σημαντικής παράδοσης των κοινοτήτων του Aspromonte.

21. A. Tsopanakis, «I dialetti greci dell'Italia meridionale rispetto a quelli neo-greci», *Italia dialettale* 31 (1968) 1-24.

22. Στ. Καψωμένος, «Η μαρτυρία του λεξιλογίου για την επιβίωση του Ελληνισμού στην Μεσημβρινή Ιταλία», *Πεπραγμένα του Θ' Διεθνούς Βυζαντινολογικού Συνεδρίου Θεσσαλονίκης*, τόμ. Γ', Αθήνα 1958, σσ. 299-324.

23. St. Karatzas, *L'origine des dialectes neo-grécs de l'Italie meridionale*, Paris 1958, passim.

RÉSUMÉ

Domenica Minniti - Gonia, *Les théories sur l'origine du dialecte grec de Calabre*

Les villages grécophones de Calabre sont devenus largement connus après des nombreuses études autour de leur langue. Le problème qui a considérablement intéressé les philologues a été celui de l'origine de ce dialecte grec. Deux théories ont été formulées sur ce problème: l'une, l'«archaïque», fondée sur les études linguistiques de G. Rohlfs, qui soutient la provenance de ce dialecte de la langue dorieenne parlée en Magna Graecia; l'autre, la «romaïque», formulée par G. Morosi, selon laquelle la langue grecque a été introduite dans cette région par les armées byzantines.

La controverse a abouti à d'heureux résultats qui ont poussé les philologues vers une recherche linguistique plus approfondie et vers l'étude de l'histoire de cette région par l'analyse des textes byzantins.